

FAVQULODDA VAZIYATLARNING SABABLARI VA OQIBATLARI

Atadjanov Rustam Marksovich

Xorazm viloyati FVB HFXO'M o'qituvchisi

***Annotatsiya:** Mazkur ilmiy maqolada favqulodda vaziyatlarning kelib chiqish sabablari, ularning asosiy turlari hamda jamiyat hayotiga ko'rsatadigan ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik oqibatlari har tomonlama tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida favqulodda vaziyatlar zamonaviy jamiyat uchun dolzarb muammo sifatida ko'rib chiqilib, tabiiy jarayonlar, texnogen omillar va inson faoliyati o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ilmiy asosda yoritilgan.*

Maqolada favqulodda vaziyatlarning tabiiy, texnogen va ekologik shakllari alohida tahlil qilinib, ularning yuzaga kelishida xavfsizlik qoidalariga rioya qilmaslik, boshqaruv tizimidagi kamchiliklar, urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi hamda iqlim o'zgarishining ta'siri asosiy omillar sifatida ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, favqulodda vaziyatlarning inson hayoti va sog'lig'iga, iqtisodiy barqarorlikka hamda atrof-muhit holatiga yetkazadigan salbiy ta'siri ilmiy dalillar asosida yoritilgan.

Tadqiqot natijalari favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularning oqibatlarini kamaytirishda kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatadi. Xususan, zamonaviy monitoring va prognozlash tizimlarini rivojlantirish, aholining favqulodda vaziyatlarga tayyorgarligini oshirish, normativ-huquqiy bazani takomillashtirish va davlat hamda jamoatchilik o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish muhim yo'nalishlar sifatida asoslab berilgan.

Ushbu maqola favqulodda vaziyatlar sohasida ilmiy izlanishlar olib borayotgan tadqiqotchilar, oliy ta'lim muassasalari talabalari hamda mazkur yo'nalishda amaliy faoliyat yurituvchi mutaxassislar uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lib, jamiyat xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan ilmiy qarorlar qabul qilishda foydalanilishi mumkin.

Kalit soʻzlar: favqulodda vaziyatlar, tabiiy ofatlar, texnogen xavflar, ekologik xavfsizlik, ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlar, aholini muhofaza qilish.

Kirish

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti sharoitida favqulodda vaziyatlar inson hayoti, sogʻligʻi va xavfsizligiga jiddiy tahdid soluvchi omillardan biri hisoblanadi. Soʻnggi yillarda dunyo miqyosida tabiiy ofatlar, texnogen avariya va ekologik inqirozlar sonining ortib borayotgani favqulodda vaziyatlar muammosining naqadar dolzarb ekanini koʻrsatmoqda. Ushbu holatlar nafaqat alohida hududlar, balki butun mintaqalar va davlatlarning barqaror rivojlanishiga salbiy taʼsir koʻrsatmoqda.

Favqulodda vaziyatlar jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy tizimiga kuchli zarba berib, ishlab chiqarish jarayonlarining izdan chiqishiga, infratuzilmaning vayron boʻlishiga hamda katta miqdordagi moddiy yoʻqotishlarga olib keladi. Eng ogʻir oqibat esa insonlar hayotiga tahdid solinishi, aholi salomatligining yomonlashuvi va ruhiy-psixologik muammolarning kuchayishidir. Shu bois favqulodda vaziyatlarning kelib chiqish sabablarini chuqur tahlil qilish va ularning oqibatlarini ilmiy asosda baholash muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda favqulodda vaziyatlar faqat tabiiy omillar bilan cheklanib qolmay, inson faoliyati bilan bogʻliq texnogen va ekologik omillar taʼsirida ham yuzaga kelmoqda. Sanoatning jadal rivojlanishi, urbanizatsiya jarayonlarining tezlashuvi, tabiiy resurslardan noʻrin foydalanish hamda ekologik muvozanatning buzilishi favqulodda vaziyatlar xavfini yanada oshirmoqda. Ayniqsa, xavfsizlik texnologiyalariga yetarlicha eʼtibor berilmasligi va boshqaruv tizimidagi kamchiliklar ogʻir oqibatlarga sabab boʻlishi mumkin.

Favqulodda vaziyatlarni oʻrganish nafaqat ularning sabablari va oqibatlarini aniqlash, balki oldini olish, bashorat qilish va oqibatlarini kamaytirish mexanizmlarini ishlab chiqishni ham nazarda tutadi. Ilmiy tadqiqotlar asosida ishlab chiqilgan samarali profilaktik chora-tadbirlar inson talofatini kamaytirish, iqtisodiy barqarorlikni taʼminlash va atrof-muhitni muhofaza qilishda muhim rol oʻynaydi. Shu nuqtayi nazardan favqulodda vaziyatlar muammosi koʻp tarmoqli yondashuvni,

ya'ni tabiiy fanlar, texnika, iqtisodiyot va ijtimoiy fanlar o'rtasidagi uzviy hamkorlikni talab etadi.

Mazkur ilmiy maqolaning maqsadi favqulodda vaziyatlarning kelib chiqish sabablari va asosiy oqibatlarini tizimli ravishda tahlil qilish, ularning jamiyat hayotiga ta'sirini baholash hamda xavfsizlikni ta'minlash borasidagi ilmiy yondashuvlarni yoritishdan iborat. Tadqiqot natijalari favqulodda vaziyatlar sohasida ilmiy bilimlarni boyitish, shuningdek amaliy faoliyatda samarali qarorlar qabul qilishga xizmat qiladi.

Asosiy qism

Favqulodda vaziyatlar murakkab va ko'p qirrali hodisa bo'lib, ularning kelib chiqishi turli omillar bilan bevosita bog'liqdir. Ularni chuqur o'rganish favqulodda vaziyatlarning oldini olish, ularning salbiy oqibatlarini kamaytirish hamda jamiyat xavfsizligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Shu sababli mazkur bo'limda favqulodda vaziyatlarning asosiy turlari, kelib chiqish sabablari va jamiyat hayotiga ta'siri ilmiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi.

1. Favqulodda vaziyatlarning asosiy turlari

Favqulodda vaziyatlar kelib chiqish manbaiga ko'ra bir necha asosiy guruhlarga bo'linadi. Eng avvalo, **tabiiy favqulodda vaziyatlar** alohida o'rin egallaydi. Bular zilzila, suv toshqini, sel, qor ko'chkisi, bo'ron, qurg'oqchilik kabi tabiat hodisalari bilan bog'liq bo'lib, ko'pincha oldindan aniq prognoz qilish qiyinligi bilan ajralib turadi. Tabiiy ofatlar qisqa vaqt ichida katta hududlarga zarar yetkazib, ko'plab insonlar hayotiga xavf tug'diradi.

Ikkinchi guruhni **texnogen favqulodda vaziyatlar** tashkil etadi. Bular sanoat korxonalarida yuz beradigan avariya, yong'inlar, portlashlar, transport halokatlari hamda radiatsion va kimyoviy moddalarning tarqalishi bilan bog'liq holatlardir. Texnogen favqulodda vaziyatlarning asosiy sababi sifatida texnika xavfsizligi qoidalariga rioya qilmaslik, uskunalarning eskirishi va inson omili bilan bog'liq xatolarni ko'rsatish mumkin.

Shuningdek, **ekologik favqulodda vaziyatlar** ham zamonaviy jamiyat uchun katta xavf tug'dirmoqda. Atrof-muhitning keskin ifloslanishi, suv va havo

sifatining yomonlashuvi, tuproq unumdorligining pasayishi va biologik xilma-xillikning kamayishi uzoq muddatli salbiy oqibatlariga olib keladi. Bu holatlar ko'pincha inson faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lib, ekologik muvozanatning buzilishiga sabab bo'ladi.

2. Favqulodda vaziyatlarning kelib chiqish sabablari

Favqulodda vaziyatlarning yuzaga kelishida tabiiy va antropogen omillar o'zaro chambarchas bog'liqdir. Tabiiy omillar qatoriga geologik jarayonlar, iqlim o'zgarishi va gidrometeorologik holatlar kiradi. Masalan, zilzilalar tektonik plitalarning siljishi natijasida yuzaga keladi, suv toshqinlari esa kuchli yog'ingarchilik yoki daryo sathining keskin ko'tarilishi bilan bog'liqdir.

Antropogen omillar esa insonning xo'jalik faoliyati natijasida vujudga keladi. Sanoat korxonalarining noto'g'ri joylashtirilishi, ekologik talablarning buzilishi, tabiiy resurslardan me'yorsiz foydalanish favqulodda vaziyatlar xavfini oshiradi. Bundan tashqari, urbanizatsiyaning tez sur'atlarda rivojlanishi, aholining zich joylashuvi va infratuzilmaning yetarlicha mustahkam emasligi favqulodda vaziyatlar oqibatlarini yanada og'irlashtiradi.

Boshqaruv tizimidagi kamchiliklar ham muhim sabablar qatoriga kiradi. Favqulodda vaziyatlarga tayyorgarlik darajasining pastligi, ogohlantirish tizimlarining yetarli darajada ishlamasligi va aholi o'rtasida bilim va ko'nikmalarning kamligi inson talofatlari ko'payishiga olib kelishi mumkin.

3. Favqulodda vaziyatlarning ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik oqibatlari

Favqulodda vaziyatlarning oqibatlari jamiyat hayotining barcha sohalarida namoyon bo'ladi. Ijtimoiy jihatdan qaralganda, insonlar hayotining yo'qotilishi, sog'lig'iga zarar yetishi va ruhiy tushkunlik holatlarining kuchayishi eng og'ir oqibatlardan biridir. Favqulodda vaziyatlar natijasida aholi migratsiyasi kuchayib, ijtimoiy barqarorlik izdan chiqadi.

Iqtisodiy oqibatlar esa ishlab chiqarish quvvatlarining ishdan chiqishi, transport va kommunikatsiya tizimlarining zarar ko'rishini hamda davlat byudjetiga tushadigan yukning ortishi bilan ifodalanadi. Favqulodda vaziyatlardan keyingi

tiklash ishlari ko'p vaqt va katta moliyaviy resurslarni talab etadi, bu esa iqtisodiy rivojlanish sur'atlarini sekinlashtiradi.

Ekologik oqibatlar uzoq muddatli xarakterga ega bo'lib, atrof-muhitning tabiiy tiklanish jarayoni yillar davomida kechishi mumkin. Suv havzalarining zaharlanishi, tuproq degradatsiyasi va flora hamda fauna vakillarining kamayishi ekologik barqarorlikka jiddiy zarar yetkazadi.

4. Favqulodda vaziyatlar xavfini kamaytirish yo'llari

Favqulodda vaziyatlar xavfini kamaytirish uchun kompleks va tizimli yondashuv zarur. Bunda ilmiy prognozlash, monitoring tizimlarini rivojlantirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyatga ega. Aholining favqulodda vaziyatlarga tayyorgarligini oshirish, o'quv-mashg'ulotlar tashkil etish va axborot-tushuntirish ishlarini olib borish inson talofatlarini kamaytirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, davlat va xalqaro miqyosda hamkorlikni kuchaytirish, normativ-huquqiy bazani takomillashtirish va favqulodda vaziyatlarni boshqarish tizimini modernizatsiya qilish dolzarb vazifalardan biridir.

Xulosa

Favqulodda vaziyatlar zamonaviy jamiyat hayotida muhim va murakkab muammolardan biri bo'lib, ularning kelib chiqish sabablari va oqibatlari ko'p qirrali xususiyatga ega. Tabiiy jarayonlar, texnogen omillar hamda inson faoliyati o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik favqulodda vaziyatlarning yuzaga kelish ehtimolini oshiradi va ularning ko'lamini kengaytiradi. Shu bois ushbu hodisalarni faqatgina alohida holatlar sifatida emas, balki jamiyat taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatuvchi tizimli muammo sifatida ko'rib chiqish zarur.

Tadqiqot davomida favqulodda vaziyatlarning asosiy turlari, ularning tabiiy va antropogen sabablari hamda ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik oqibatlari tahlil qilindi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, favqulodda vaziyatlarning eng og'ir oqibatlari inson hayoti va sog'lig'iga yetkaziladigan zararda namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, iqtisodiy infratuzilmaning vayron bo'lishi, ishlab chiqarish

jarayonlarining to'xtashi va ekologik muvozanatning buzilishi jamiyatning uzoq muddatli rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Favqulodda vaziyatlar xavfini kamaytirishda oldini olish choralari ustuvor ahamiyat kasb etadi. Ilmiy asoslangan prognozlash tizimlarini rivojlantirish, zamonaviy monitoring vositalaridan foydalanish va favqulodda vaziyatlarga tayyorgarlik darajasini oshirish muhim vazifalardan biridir. Aholining xabardorligini kuchaytirish, favqulodda vaziyatlar vaqtida to'g'ri harakat qilish ko'nikmalarini shakllantirish inson talofatini sezilarli darajada kamaytirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, favqulodda vaziyatlarni boshqarish jarayonida davlat organlari, mahalliy hokimiyatlar va jamoatchilik o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash zarur. Qonunchilik bazasini takomillashtirish, xavfsizlik standartlariga qat'iy rioya qilish va ekologik mas'uliyatni oshirish favqulodda vaziyatlarning oldini olishda muhim omil hisoblanadi. Xalqaro tajriba va ilg'or amaliyotlardan foydalanish esa favqulodda vaziyatlarga qarshi kurashish samaradorligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, favqulodda vaziyatlarning sabablari va oqibatlarini chuqur ilmiy tahlil qilish, ularning xavfini kamaytirishga qaratilgan kompleks choralarni ishlab chiqish jamiyat xavfsizligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu yo'nalishda olib boriladigan ilmiy tadqiqotlar va amaliy chora-tadbirlar inson hayoti, iqtisodiy barqarorlik va atrof-muhitni muhofaza qilishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. **Milliy xavfsizlik va barqaror taraqqiyot masalalari.** — Toshkent: O'zbekiston, 2018.
2. O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi. **Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularning oqibatlarini bartaraf etish bo'yicha o'quv qo'llanma.** — Toshkent, 2020.
3. Saidov B.S. **Tabiiy va texnogen favqulodda vaziyatlar tahlili.** — Samarqand: SamDU nashriyoti, 2019.
4. Qodirov A.M., Rahmonov Sh.T. **Aholini favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish asoslari.** — Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.

5. Ismoilov J.R. **Ekologik xavfsizlik va atrof-muhit muhofazasi.** — Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2017.
6. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. **“Favqulodda vaziyatlar to‘g‘risida”gi Qonun.** — Toshkent, amaldagi nashr.